



İstanbul'da Bulunan Atik Valide Dâru'l Hadisi'nin Osmanlı İlmiye Teşkilatındaki Yeri

Merve Haşlamaz

Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Üniversitesi,
Orcid: 0009-0007-1934-9455, mervehslmz@gmail.com

Doç. Dr. Emine Demil

Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Orcid:0000-0001-5966-4651, eminedemil@nevsehir.edu.tr

Özet

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri alandaki yükselişi, bu süreci destekleyen güçlü bir kurumsal yapı ile mümkün olmuştur. Bu kurumsallaşmanın temelini oluşturan ilmiye teşkilatı, devletin hem toplumsal hem de şer'i meşruiyetini temin eden başlıca kurum olarak öne çıkmaktadır. Osmanlı eğitim sisteminin merkezinde yer alan medrese geleneği ise devletin henüz kurulduğu yıllardan olgunlaştığı yıllara kadar çeşitli yapısal dönüşümler geçirmiştir. Osmanlı eğitim sisteminin gelişmesi ile genel müfredatı uygulayan medreselerin yanında ihtisas kurumları da oluşmaya başlamıştır. Bu ihtisaslaşma sürecinin en somut örneklerinden birisi de darülhadislerdir. Başlangıçta Ehl-i Sünnet akidesini ve nebevî sünneti koruma gayesi ile kurulan darülhadislerin sayısı Osmanlı ilmi hayatının gelişimine paralel olarak artmıştır. Bu makalede ele alınan darülhadis de Üsküdar'da bulunan Nurbanu Sultan tarafından inşa edilmesi emredilen bir yapı olup Osmanlı eğitim sisteminde seçkin bir konuma sahip olmuştur. Söz konusu ilim merkezinde dönemin önde gelen alimlerinin görev yapmış olması, kurumun ilmiye teşkilatı içerisindeki etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İlmiye Teşkilatı, Hadis Eğitimi, Dârü'l-Hadis, Atik Valide Dârü'l-Hadisi, Nurbanu Sultan

The Place of Atik Valide Dar al-Hadith in Istanbul within the Ottoman Scholarly Organization

Abstract

The political and military rise of the Ottoman Empire was made possible through the support of a strong and well-established institutional structure. At the core of this institutionalization stood the ilmiye organization, which functioned as the principal body ensuring both the social order and the shar'i legitimacy of the state. The madrasa tradition, constituting the backbone of the Ottoman educational system, underwent various structural transformations from the early foundation period to the classical age of maturity. With the development of the educational system, specialized institutions began to emerge alongside madrasas implementing a general curriculum. One of the most prominent examples of this process of specialization was the dâr al-ḥadīth institutions. Initially established to preserve the Sunni creed and the Prophetic tradition, the number of these institutions increased in parallel with the intellectual development of Ottoman scholarly life. The dâr al-ḥadīth examined in this article, commissioned by Nurbanu Sultan and constructed in Üsküdar, held a distinguished position within the Ottoman educational hierarchy. The fact that many leading scholars of the period served in this

Araştırma Makalesi

Konu: İlahiyat

Makaleye Atıf Bilgisi
Haşlamaz, M. (2026).

İstanbul'da Bulunan Atik Valide Dârü'l Hadisi'nin Osmanlı İlmiye Teşkilatındaki Yeri,

International Journal of Social Science (IJSS Journal),

(e-ISSN:2548-0685)

Vol:10, Issue:42; s. 221-233.

DOI:

10.52096/usbd.10.42.10

Gönderim: 16.01.2026

Kabul: 26.02.2026

 **SYAL BİLİMLER DERGİSİ**

(ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ)

editorusbd@gmail.com

institution clearly demonstrates its significance and influence within the Ottoman ilmiye organization.

Keywords: Ottoman Ilmiye Organization, Hadith Education, Dār al-Ḥadīth, Atik Valide Dār al-Ḥadīth, Nurbanu Sultan

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin bir uç beyliğinden cihanşümul bir imparatorluğa evrilme süreci, askeri başarıların ötesinde, bu genişlemeye eşlik eden kurumsal bir derinleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Devletin sınırları genişledikçe artan idari ve içtimai ihtiyaçlar, kökleri önceki Türk-İslam devletlerine dayanan müesseselerin Osmanlı elinde yeniden yapılandırmasını zorunlu kılmıştır. Bu kurumsal yapı, devletin bekâsı boyunca çeşitli reformlara uğrasa da temel karakterini muhafaza etmiş ve devlet teşkilatı "Seyfiye", "Kalemiye" ve "İlmiye" olmak üzere üç ana kol üzerine inşa edilmiştir.¹ Bu üçlü yapının entelektüel ve hukuki zeminini temsil eden İlmiye sınıfı, klasik İslam medrese geleneğine dayalı disiplinli bir eğitim sürecinden geçerek icazet alan ehliyet sahibi isimlerden oluşmaktadır. Çoğunluğu Türk ve Müslüman tebaaya mensup olan bu zümre; eğitim, hukuk ve dini hizmetlerin yanı sıra merkezi bürokrasinin stratejik noktalarında da kritik roller üstlenmiştir. İlmiye, yalnızca bir meslek grubu değil, devletin hem şer'i hem de örfi meşruiyetini denetleyen, toplumsal düzenin manevi ve hukuki muhafızlığını yürüten en temel sınıflardan biridir.²

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren eğitim ve öğretimi toplumsal tabana yayma amacıyla hareket etmiş; cami ve medrese merkezli eğitim faaliyetlerini herhangi bir karşılık beklemezsizin kamusal bir hizmet olarak sunmuştur. Osmanlı'nın kurumsallaşma sürecinde yapmış olduğu stratejik hamlelerden birisi de Orhan Gazi döneminde İznik'te ilk medresenin kurulmasıdır. Yine bu medreseye dönemin yetkin alimlerinden Davud-i Kayserî'nin baş müderris olarak tayin edilmesi imparatorluğun ilmi geleneğinin temel taşlarından birisidir.

İlerleyen dönemlerde medreseler hem niceliksel olarak çoğalmış hem de yapısal olarak çeşitlendirilmiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde medreseler hiyerarşik olarak derecelere ayrılmış ve yine yaptırmış olduğu Sahn-ı Semaniye Medresesi ile Osmanlı ilim dünyası adına

¹ Fatih Özer, *Osmanlı İlmiye Teşkilatı Araştırmalarında Kullanılabilecek Temel Kaynaklar* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025), 21-22.

² Mehmet İpşirli, "İlmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/141. Mehmet Emin Ay, "Osmanlılarda İlmiye Teşkilatı", *Diyanet Aylık Dergi*, c:22, s:142.

önemli adımlar atmıştır. Artık müderrislerin tayin ve terfileri, medreselerin sahip olduğu akademik derece ve rütbelere göre belirlenen bir hiyerarşi içerisinde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. ³Eğitimdeki bu hamleler, Kanuni Sultan Süleyman döneminde de ilerleyerek devam etmiştir. Kanuni, dedesinin başlatmış olduğu medrese inşa geleneğini sürdürerek Süleymaniye Medresesi'ni inşa ettirmiş ve böylelikle Osmanlı ilim dünyası olgunluk çağını yaşamıştır. Bu iki medrese tıp, matematik ve astronomi başta olmak üzere çeşitli ihtisas alanlarına göre ayrılarak devletin ihtiyaç duyduğu her türlü ilim adamını yetiştirmiştir.⁴

Osmanlı Devleti'nin kurumsallaşma aşamasında medreselerin inşa edilmesini takip eden süreçte nitelik ve nicelik bakımından eğitim kurumları gelişme göstermektedir. Bu gelişmelerden birisi de hiç şüphesiz genel müfredatlı medreselerin yanında belirli alanlarda eğitim veren ihtisas kurumlarıdır. Hadislerin derinlemesine özümsemesi amacıyla kurulan dârülhadis kurumları, ilk olarak Birinci Murad döneminde Birinci Murad'ın veziri Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'nın emri üzerine İznik'te Yeşil Camii yanına inşa ettirilmiştir. Bu müessese, Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk dârülhadisi olarak oldukça önem arz etmektedir.⁵ Osmanlı Devleti sınırlarının büyümesi ve kültürel alanda yaşadığı gelişmeler ve derinleşmelerle birlikte eğitim müesseselerinde de ciddi bir ivme yakalamış ve bu dönüşümle imparatorluk, İslam tarihinin en disiplinli ve en çok sayıda hadis ihtisas merkezini kurmuştur.⁶

Osmanlı medrese sisteminin kurumsallaşma sürecinde, toplumsal ve siyasi dinamiklerin etkisiyle eğitimde ihtisaslaşmaya gidildiği gözlemlenmektedir. Bu süreçte genel eğitim veren kurumların yanı sıra, belirli ilim dallarında derinleşmeyi hedefleyen müstakil yapılar ortaya çıkmıştır. Bu branşlaşmanın en seçkin örneklerinden biri olan Dârülhadisler, hadis ilminin tedrisi ve muhafazası noktasında stratejik bir rol üstlenmiştir. Dârülhadislerin tesis edilmesinin ardındaki temel etkenlerden ilki, Ehl-i Sünnet akidesini Bâtınî ve sapkın fikir akımlarına karşı savunma arzusudur. Sünni düşüncenin entelektüel savunması, nebevi geleneğin (hadislerin) doğru öğrenilmesi, öğretilmesi ve yayılması esasına dayandırılmıştır. Bunun yanı sıra, devletin ihtiyaç duyduğu yüksek nitelikli ulema kadrosunu yetiştirmek ve hadis ilminde akademik bir yetkinlik sağlamak, bu kurumların varlık sebebini oluşturmuştur. Netice itibarıyla

³ Ali Yardım, "Dârülhadis", içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 530.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 1-3.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa", *Belleten* 23 (1959), 91.

⁶ Mehmet Emin Özavşar, *Hadis ve Kültür Yazıları* (Ankara: Kitâbiyat Yayınları, 2005), 110. Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l-hadislerin Yeri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 129.

Dârülhadisler, sadece dini birer eğitim merkezi değil, aynı zamanda devletin resmî ideolojisini ilmi zeminde koruyan ve derinleştiren ihtisas merkezleri olarak görev almıştır.⁷

Osmanlı eğitim sistemindeki kurumsallaşma sürecinde inşa edilen ve Osmanlı eğitim hiyerarşisi içerisinde kurulan seçkin kurumlardan Atik Valide Dârülhadisi, araştırmamızın temel inceleme konusunu teşkil etmektedir. Atik Valide Dâru'l- Hadisi, Üsküdar'ın Toptaşı mevkiinde inşa edilmiştir. Üçüncü Murad'ın validesi Nurbanu Sultan, dârü'l-hâdisin bânisidir. 991 (1583) senesinde inşası tamamlanan camii ile ya da 987 (1579-80) yılında inşası biten medreseyle eş zamanlı açıldığı tahmin edilmektedir. Atik Valide Sultan'ın 990 tarihindeki vakfiyesinde ifade edildiği üzere yapı, kapsamlı bir külliye işlevi görmektedir. Yapının içinde sosyal ve dini hizmetlerin iç içe geçtiği çeşitli yapılar yer almaktadır. Bunlar; cami, mescid, on dokuz odalı medrese, mekteb, dâr'ul-hadis, dâru'ş-şifa, dâru'l-kurrâ, imaret, han, hankâh, ribat, çeşme ve çifte hamam gibi birimlerdir.⁸

Atik Valide Sultan Dârü'l Hadisi, Nurbanu Sultan tarafından hadis ve tefsir ilimlerinde mesai harcayacak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Atik Valide Sultan Dârü'l Hadisi'nde görev alacak müderrislerde müessesenin taşıdığı ilmî ve manevi ağırlığına uygun olarak birtakım şartlar aranmaktadır. Vakfiye kayıtlarına göre müderris sâlih, ahlaki kusurlardan sâlim, âlim bir kimse olmasının yanı sıra başta hadis ve tefsir ilimleri olmak üzere tüm şer'i ilimleri okutma yeterliliğine de sahip birisi olması gerekmektedir. Söz konusu liyakat şartlarını taşıyan müderrislerin alacağı maaş ise günlük kırk akçedir.

Dârü'l Hadis'de bulunan odalarda yaklaşık on iki öğrenci ikamet edecek olup günlük iki dirhem de kendilerine ödenecektir. Buna ek olarak dârü'l-hadis ve dâru'l- kurrâ talebelerine ve bevvâb ve ferraşlarına imareten yemek dağıtımı yapılacaktır.

Atik Valide Sultan Dârü'l-Hadisi 18. Yüzyılın son zamanlarında yapılan incelemelerde ismi zikredilirken takip eden iki yüz yıllık süreçteki herhangi bir sayımda adına rastlanmamıştır. 1792 senesinde yapılan son sayımda da yedi odası ve öğrencisinin olduğu belirtilmiştir. Üsküdar'da Atik Valide Sultan tarafından inşa edilmesi istenilen cami ve medresenin yapımının tamamlanmasının ardından dâru'l hadis müderrisliği ve camiinin kürsü vaizliği görevleri Şeyh Mehmed Efendi'ye tevdi edilmiştir. Şeyh Mehmed Efendi hayata gözlerini kapatıncaya kadar

⁷ Ekrem Yücel, *Osmanlı Devri Dârü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 27-38. M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* (İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1959), 105.

⁸ Cahit Baltacı, *15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005) 871.

bu görevine devam etmiştir. Vefatının ardından bu vazifeye Vahyîzâde Efendi tayin edilmiştir. Ayrıca kaynaklarda bu görevi üstlenen bazı kimselerden de söz edilmektedir. Bu isimler şu şekilde zikredilebilir:

- 1- Şeyh Mehmed Efendi (Vişne Efendi)
- 2- Şeyh Ebû Abdullah Mehmed b. Ahmed
- 3- Mustafa Efendi
- 4- Behram Ağa Hocası Üsküdârî Mustafa Efendi
- 5- Vanî Ali Efendi
- 6- Divitçizâde Şeyh Mehmed Efendi
- 7- Vardarî Şeyhzâde Abdulğani Efendi⁹

1- Şeyh Mehmed Efendi (Vişne Efendi) (992/1584)

Osmanlı ilim ve irfan dünyasının seçkin simalarından birisi olan Vişne Efendi, zahirî ve batınî ilimlerdeki yetkinliği ile tanınan bir alimdir. Hikmet bahçesinin yetiştirdiği nadide âlimlerden birisi olan Vişne Efendi, ilim tahsilini Ezelîzâde Efendi gibi dönemin önde gelen alimlerinden tamamlamasıyla birlikte manevî terbiyesini de Halvetiyye tarikatından Kastamonulu Şa'ban Efendi'nin hizmetine girerek tamamlamıştır. Vişne Efendi, Sinan Çelebi'nin vefatı ile boşalan Balat'taki Ferruh Kethüdâ Zaviyesi'nde müridlik göreviyle birlikte kariyer basamaklarını çıkmaya başlamıştır. Ardından Yayabaşızâde Ca'fer Efendi'nin vefatı üzerine boşalan Üsküdar'daki Şems Paşa Camii vaizliği ve nasihatçılığı görevlerine getirilmiştir. Bu görevi yerine getirirken kullandığı hitabet yeteneği ve ilmi derinliği onu yine Üsküdar'da bulunan Sultan Murad Han'ın annesi, Nurbanu Sultan emri ile inşa ettirilen Atik Valide Sultan Camii, medresesi ve Darü'l Hadis'inde görevlendirilmesini sağlamıştır. 992 (1584) yılında vefat edinceye kadar bu görevi yerine getirmiştir. Vefatından sonra kendisinden boşalan göreve Vahyîzâde Efendi tayin edilmiştir.¹⁰

2- Eş-Şeyh Ebû 'Abdu'llah Mehmed bin Ahmed eş-Şehîr bi-Vahyî-zâde (Vahyîzâde) (940/1533-1534-1018/1609-1610)

İznikli meşhur şair Vahyî'nin torunu ve Ali Bey Efendi'nin akrabası olan Şeyh Mehmed Efendi, 940 (1533-1534) yılı civarında dünyaya gelmiştir. İlmi birikimini irfan yolunda harmanlayarak kendisini geliştirmiş. Maneviyata da yönelerek züht hayatını benimsemiş ve manevî

⁹ Yücel, *Osmanlı Devri Dârü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi*, 124-126.

¹⁰ Ataullah b. Yahya Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik* (İstanbul, 1268), 361.

olgunlaşma sürecine girmiştir. Hitabet yeteneği ile yerine getirdiği vaaz meclislerinde halkın irşadına yönelik faaliyetlerde bulundu. 992 (1584) yılında Vişne Efendi'nin yerine Üsküdar'da bulunan Atik Valide Sultan Dârü'l Hadis Medresesi'nde hadis ve tefsir dersler vermek üzere göreve getirildi. Hadis ve tefsir derslerinin yanı sıra camilerde vaizlik ve mürşitlik gibi görevlerde de bulundu. 1018 (1609-1610) yılı dolaylarında yaklaşık yetmiş sekiz yaşındayken vefat etti. Zahiri ilimdeki yetkinliğini tasavvufi derinliği ile harmanlayarak dolu dolu bir ömür geçirmiş ve Osmanlı alimleri içerisinde seçkin bir noktaya erişmiştir.¹¹

3- Mustafa Muslî Efendi (955/1548-1027/1618)

Merhum Eyyüb Kadısı Bâlî Efendi'nin *Şerh-i Miftah* eseri üzerine kaleme aldığı haşiye ile ilim çevrelerince meşhur olan zatın evladıdır. Muslî Efendi, 955 (1548) yılında dünyaya gelmiş ve küçük yaşlardan itibaren ilim meclislerine katılmıştır. Sultan İkinci Selim'in hocalığı görevinde bulunmuş olan Atâullah Efendi'nin rahle-i tedrisinden geçerek yetişti. Gerekli ilmi olgunluğa eriştikten sonra da Silivri'de bulunan Piri Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. Bir süre görev yaptıktan sonra görevde yükselmek gayesi ile bu görevinden istifa etti. 997 (1589) yılında İmam Damadı Şeyhî Efendi'nin yerine Haydar Paşa Medresesi kendisine teslim edildi. 1002 (1594) yılında İskenderzâde'nin yerine Mahmud Paşa Medresesi'ne getirildi. 1004 (1595) yılında Abdülcebbârzâde'nin yerine Zâl Paşa Sultanî Medresesi'ne nakil oldu. 1007 (1598) yılında Aziz Efendi'nin yerine dönemin meşhur medresesi Sahn-ı Semaniye Medresesi'ne atanarak onurlandırıldı. 1008 (1600) yılında Bostanzâde Yahya Efendi'nin yerine Üsküdar'daki Atik Valide Sultan Medresesi'ne getirildi.

1009 (1601) senesinde ise Abdülaziz Efendi'nin yerine hamis-i Süleymaniye olmak üzere Darü'l Hadis'de görevlendirildi. 1010 (1602) yılında Kavalılzâde'nin yerine Medine-i Münevvere kadılığı ile şereflendirildi. Lakin bu görevi kabul etmedi. Nihâlî Efendi'nin yerine Süleymaniye Medreselerinden birinde eski görevine devam etti. 1012 (1603) yılında Bostanzâde Yahya Efendi'nin yerine Halep kadısı olarak atandı. Bir yıl sonra bu görevden azledildi. 1014 (1605) yılında Ganizâde Efendi'nin yerine Mısır kadılığına tayin edildi. 1015 (1606) yılında bu görevden alındı. 1020 (1611) senesinde Azmizâde Efendi'nin yerine Edirne kadılığı kendisine teslim edildi. Bir yıl sonra bu görevden alındı. 1024 (1615) yılında Hüseyin Efendi'nin yerine İstanbul kadılığına tayin edildi. Bu görevi 1026 (1617) yılına kadar sürdürdü.

¹¹ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şakâik*, 598.

1027 (1618) yılının ocak ayında vefat etti. Naaşı Eyüp semtindeki Defterdar Camii haziresine defnedilmiştir.¹²

4- Behram Ağa Hâcesi Üsküdârî Mustafa Efendi (1074/1075-1664)

Üsküdârî adıyla şöhret bulan Mustafa Efendi, Behram Ağa'nın yanında yetişmesi ile de ilm-i itibar kazanmıştır. Onun hizmetinde bulunup mülazemet hakkı elde etmiştir. Gerekli ilmi donanımı elde ettikten sonra günde kırk akçelik maaşla medreselerde müderrislik görevine başlamıştır. 1049 (1639) yılında Mutahhar Efendi'nin damadı Ahmed Efendi'den boşalan Ferhad Paşa Medresesi'nin Haricesi müderrisliği görevine getirilmiştir. 1050 (1640) yılında Üsküdar'da bulunan Atik Valide Sultan Darü'l hadis'ine tayin oldu. 1057 (1647) yılında Kürd Abdullah Efendi'nin yerine Nişancı Paşa-yı Cedid Medresesi'ne atandı. 1058 (1648) senesinde Tatar Abdullah Efendi yerine Şeyhülislam Zekerriyya Medresesi Ulası kendisine teslim edildi. 1060 (1650) yılında Kâtibzâde Zeynü'l-Âbidîn Efendi'nin yerine dönemin meşhur medresesi olan Sahn-ı Semâniyye medreselerinden birisine getirilerek onurlandırılmıştır. Aynı yıl Hamidi Abdürrahim Efendi'nin yerine Hatice Sultan Medresesi'ne getirildi. 1064 (1654) yılında Süleymaniye medreselerinden birine terfi olmuştur.

1055 (1655) yılının başında Çukacızâde Seyyid Abdürrahim Efendi'nin yerine İstanbul'daki Vâlîde Sultan Medresesi'ne tayin oldu. Aynı yıl içerisinde bir sonraki yıl göreve başlamak üzere Ebüssuûdzâde Mehmed Sâdık Efendi'nin yerine Mekke-i Mükerreme kadılığına atanarak şereflendirildi. 1066 (1656) yılında yine gelecek yıl göreve başlamak üzere Ebû Saîd Efendi'nin yerine Kudüs-i Şerif kadısı olarak atandı lakin yerine atanan Şeyhülislam Memekzâde Mustafa Efendi'nin vefat etmesi üzerine Mekke kadılığı görevinde devam etmek durumunda kaldı. 1067 (1657) yılında bu görevden ayrıldı. Aynı yılın sonunda Çirmen kazası kendisine arpalık olarak teslim edildi. 1070-71 (1660) yılında Ebû Saîdzâde Ahmed Efendi'nin yerine Şam kadısı olarak atandı ve idaresinde bulunan arpalığını da Naib Ömer Efendi'ye devretti. 1071-72 (1661) yılında bu görevden azledildi. 1074-75 (1664/1665) yılı civarında vefat ettiği tahmin edilmektedir.¹³

5- Vanî Ali Efendi (1072/1663)

Memleketi Van olan Ali Efendi, memleketine nisbetle Vanî Ali Efendi adıyla meşhur olmuştur. Doğduğu topraklarda temel ilmi eğitimini aldıktan sonra İstanbul'a intikal etmiş ve burada

¹² Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmiletî's-Şakâik*, 620.

¹³ Mehmed Efendi Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ (Şakaik-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri)* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/309.

devrin önemli âlimlerinin hizmetine girip onlardan mülazemet elde etmiştir. Gerekli ilmi olgunluğa eriştikten sonra kırk akçe maaşla medreselerden birinde müderris olarak göreve getirilmiştir. Bir süre sonra bu görevinden ayrılmış ve yeniden görev almak adına beklemeye başlamıştır. 1050 (1640) yılında Rodosçuk'ta bulunan Rüstem Paşa Medresesi'nin harici derecesine atanmıştır. 1057 (1647) senesinde Kefevî Abdürrahim Efendi'nin yerine Haydar Paşa Medresesi'nde görevlendirildi. Aynı yıl Behram Ağa Hoca'sı Mustafa Efendi'nin yerine Üsküdar'da bulunan Atik Valide Sultan Dârü'l-hadis'ine tayin edildi. 1058 (1648) yılında Çeşmîzâde Abdürrahim Efendi'nin yerine Şeyhülislam Zekerîyya Efendi Medresesi'ne nakil oldu. 1059 (1649) senesinde Şamî Nu'man Efendi'nin yerine İbrahim Paşa-yı Atîk Medresesi'ne getirildi. 1061 (1651) yılında Nâib Ömer Efendi'nin yerine Ali Paşa-yı Cedîd Medresesi'nde görevlendirildi. 1062 (1652) yılında Çaker Ağazâde Halil Efendi'nin yerine Sahn-ı Semaniye Medreseleri'nden birinde müderrislik görevine getirilerek terfi oldu. 1064 (1654) yılında Koçbaş Mahmud Efendi'nin yerine Murad Paşa-yı Cedid Medresesi'ne atandı. Aynı yıl Hüseyin Paşazâde Ahmed Efendi'nin yerine Âişe Sultan Medresesi ile onurlandırıldı. 1066 (1656) yılında Bosnevî Süleyman Efendi'nin yerine ikinci defa Bağdat kadılığına getirilmiştir. 1067 (1657) yılında bu görevden azledildi. 1071 (1660) yılında Kâtibzâde Zeynül-âbidîn Efendi'nin vefatı üzerine Ebu Eyyûb el-Ensârî kadılığına tayin oldu. Bir yıl sonra bu görevden istifa etti. 1072 (1663) yılında vefat ederek hayata gözlerini kapattı.¹⁴

6- Divitcizâde Şeyh Mustafa Efendi (1090/1679)

Divitçi Mustafa Efendi, geçimini divit yapımı ile sağlarken tasavvuf yoluna yönelmiştir. Bu amaçla da Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdâyi Hazretlerinin halifelerinden birisi olan Muk'ad Ahmed Efendi'ye intisap etmiştir. Seyr-u sülûkünü tamamlamasının ardından da Kastamonu vilayetine tarikat lideri olarak gönderilmiştir. Bir süre sonra İstanbul'a geri gelmiş ve dönemin önde gelen alimlerinden birisinden mülazemet elde etmiştir. Gerekli ilim tahsilinin ardından kırk akçe maaşla bir medresede görevlendirilmiştir. Bir süre görev yaptıktan sonra bu görevden azledilmiştir. 1061(1651) yılında Neffâtî Şeyh Mehmed Efendi'nin yerine Molla Kestel Medresesi'nin hâric rütbesine tayin edilmiştir. 1062 (1652) yılında Vanî Ali Efendi'nin yerine Üsküdar'da bulunan Atik Valide Sultan Dârü'l-Hadis'ine tayin edilmiş ve bu görevi aldığı için de mutluluk duymuştur.

1067 (1657) yılında bu görevden istifa etmiş ve yine Üsküdar'da bulunan Bülbül deresi mevkiinde bir zaviye inşa ederek burada halka irşat çalışmalarında bulunmuştur. Vefatının

¹⁴ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ (Şakaik-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri)*, 1989, 1/298-299.

ardından yerine oğlu, Şeyh Mehmed Efendi geçmiştir. Şeyh Mehmed Efendi, tasavvufi eğitimini tamamlamak maksadıyla babasının halifelerinden Fidancı Şeyh Mehmed Efendi'ye intisap etmiştir. 1078 (1667) tarihinde Gafûrî Şeyh Mahmud Efendi'den boşalan asitane şeyhliği görevine getirilmiştir. 1090 (1679) yılında vefat ederek babasının yanına defnedilmiştir.¹⁵

7- Vardarî Şeyhzâde (1108/1697)

Tam adı, Mevlâ Abdülgani bin Mevlâ Muhammed'dir. Sultan Dördüncü Murad Han döneminin meşhur alimlerinden Uşşakîzâde Mustafa Efendi'nin torunudur. Sultan İbrahim Han devrinin seçkin alimlerinden Vardarî Şeyhzâde Mehmed Efendi'nin oğludur. Gençlik yıllarından itibaren kendisini ilim yolunda geliştirdi ve Şeyhülislam Yahya Efendi'den mülazemet elde etti. Gerekli eğitimini tamamlamasının ardından da kırk akçe maaşla bir medresede müderris olarak göreve başladı. Bir süre görev yaptıktan sonra bu görevden azledildi. 1064 (1654) yılında Lutfi Bey Medresesi'ne hâric derecesine getirildi. 1067 (1657) yılında bulunduğu medresede terfi oldu. 1067 (1657) yılının ağustos ayında Devatcîzâde Şeyh Mustafa Efendi'nin yerine Atik Valide Dârülhadisi'ne tayin edildi.

1068 (1658) yılında Ömer Efendi'nin yerine Pirinçci Sinan Medresesi'ne nakil oldu. 1068 (1658) yılında Kirli Mahmudzâde Ahmed Efendi'nin vefatı üzerine boşalan Merdümüyye Medresesi müderrisliği görevine atandı. 1069 (1659) yılında Hazinedarzâde Ahmed Efendi'nin yerine Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi'ne atandı. 1070 (1660) yılında Gümüşayakzâde Muhammed Efendi'nin yerine Fethiye'de bulunan Sinan Paşa Medresesi'ne atandı. 1072 (1662) yılında Monlazâde Hasan Efendi'nin yerine Mehmed Ağa Medresesi'ne nakil oldu. 1074 (1663) yılında Uşşakîzâde Abdülbaki Efendi'nin yerine Sahn-ı Semaniye Medreselerinden birine getirilerek onurlandırıldı. 1075 (1664) yılında Küçük Bolevî Mustafa Efendi'nin yerine Davud Paşa Medresesi'ne yükseldi. 1079 (1668) yılında Şabanzâde Muhammed Efendi'nin yerine Ali Paşa-yı Cedid Medresesi'ne geldi. 1080 (1669) yılında Habilzâde Ömer Efendi'nin yerine Ebâ Eyyûb Ensarî Medresesi'ne atandı. 1081 (1671) yılında Ak Mahmud Efendi'nin yerine Süleymaniye Medreselerinden birine getirildi.

1083 (1672) yılında Yahyazâde Mustafa Efendi'nin yerine Kudüs-i Şerif kadılığına geldi. 1084 (1673) yılında Çukacîzâde Muhammed Efendi'nin yerine Medine-i Münevvere kadılığı ile onurlandı. 1085 (1674) yılında bu görevden azledildi ve yerine Sahhaf Resul Efendi tayin

¹⁵ Şeyhî, *Vekâyü'l-Fudâlâ (Şakaik-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri)*, 1989, 1/575. Nuri Özcan, "Divitçizade Şeyh Mehmed Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/451-2.

oldu.1086 (1675) yılında İmamzâde Mehmed Sadî Efendi'nin yerine Pazarköy ve Bursa Yenişehir kazaları arpalık olarak kendisine tahsis edildi. 1090(1679) yılında Es'adzâde Seyyid Mehmed Ebûssuûd Efendi'nin yerine Bursa kadılığına getirildi. 1090 (1679) senesinde bu görevden ayrıldı. 1092 (1681) yılında Uzuncaova Hasköy kazası kendisine arpalık olarak verildi. 1096 (1685) yılında Mekke-i Mükerrreme payesiyle birlikte Galata kadılığı kendisine ihsan edildi. Bir yıl sonra buradaki görevinden azledildi. 1098 (1687) yılında Yanbolu ve ona bağlı nahiyeler arpalık olarak verildi. 1099 (1687) yılında İstanbul payesi ile şereflendirildi. 1099 (1688) yılında kendisinde bulunan arpalıklar alınarak yerine Dimetoka ve Dağardı kazaları kendisine devredildi. 1100 (1688) yılında Ayıntab kazası kendisine arpalık olarak verildi. 1100 (1689) yılında İstanbul kadılığı mutlu oldu. 1100 (1689) yılında İstanbul kadılığındaki görevinden ayrıldı. Bolu ve ona bağlı nahiyeler kendisine arpalık olarak verildi. 1102 (1691) yılında arpalıkları yeniden Dimetoka ve Dağardı kazalarına değiştirildi. 1105 (1693) yılında Anadolu payesi ve Eyüp Sultan kadılığı arpalık olarak verildi.1107 (1695) yılında Rumeli kazaskerliği payesi ile onurlandırıldı. 1107 (1695) yılının sonunda arpalıkları alınarak Sinop kazasına çevrildi. 1108 (1697) yılında vefat ederek cenazesi Koğacı Dede Camii haziresine defnedildi.¹⁶

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kurumsallaşma sürecinde İlmiye teşkilatı, sadece eğitim ve yargı hizmetlerini idare eden bir meslek grubu değil, aynı zamanda devletin şer'î ve toplumsal meşruiyetini temellendiren asli bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Osmanlı medrese geleneği, devletin kuruluşundan itibaren hem nicelik hem de nitelik bakımından dönüşümlere uğramıştır. Bu dönüşüm süreçlerine genel müfredatlı medreselerin yanında kurulan ihtisas merkezleri de eşlik etmiştir. Bu ihtisas merkezlerinden akla ilk gelen en somut örneği, hiç şüphesiz darülhadis kurumlarıdır.

Darülhadisler, hadis ilminin korunması, öğretilmesi ve Sünnî düşüncenin savunması amacıyla kurulan önemli kurumlardandır. Söz konusu çalışmada ele alınan Atik Valide Sultan Dârülhadisi, Osmanlı eğitim hiyerarşisi içerisinde seçkin bir ihtisas merkezi olarak değerlendirilmiştir. Nurbanu Sultan'ın isteği ile Üçüncü Murad döneminde Üsküdar'da kurulan bu müessese, külliye işlevi görmektedir. Vakfiye kayıtlarında müderrislerde aranan ilmî ve ahlâkî şartlar ile talebelere sağlanan imkanlar, kurumun ilmi ciddiyeti ve kurumsal düzenini

¹⁶ Mehmed Efendi Şeyhî, *Vekâyü'l-Fudâlâ (Şakaik-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri)* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2/131. Ahmet Nair, *Tarih Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfân ve Hikmet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022) 344-346.

anlamada açıkça ortaya konulmuştur. Yine dârülhadiste görev alan müderris kadrosuna bakıldığı zaman, alimlerin önemli bir kısmı Sahn-ı Semaniye ve Süleymaniye medreseleri gibi yüksek dereceli kurumlarda, İstanbul, Mekke, Medine, Kudüs ve Mısır kadılıkları gibi önemli mevkilerde görev yaptıkları görülmektedir. Bu durum Atik Valide Sultan Dârülhadisi'nin Osmanlı ilmiye teşkilatında yüksek konuma sahip bir eğitim ve kariyer basamağı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Atik Valide Dârülhadisi, Osmanlı eğitim sistemindeki ihtisaslaşma sürecinin somut ve güçlü örneklerinden birisidir. Kurum, hadis ilminin tedrisi yoluyla dini ilimlerinin sürekliliğini sağlamış, aynı zamanda devletin ihtiyaç duyduğu donanımlı ulema kadrosunu yetiştirmesine katkıda bulunmuştur. Bu yönüyle Atik Valide Dârülhadisi, Osmanlı İlmiye teşkilatının yapısını ve işleyişini anlamada anahtar kurumlardan birisi olarak önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Atâî, Ataullah b. Yahya Nev'izâde. *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*. İstanbul, 1268.
- Ay Mehmet Emin, “*Osmanlılarda İlmiye Teşkilatı*”, C:22 Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Baltacı, Cahit. 15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005.
- Gül Ahmet. *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l-hadislerin Yeri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- İpşirli, Mehmet. “İlmiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Nair Ahmet. *Tarih Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfân ve Hikmet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- Okiç, M. Tayyib. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*. İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1959.
- Özavşar, Mehmet Emin. *Hadis ve Kültür Yazıları*. Ankara: Kitâbiyat Yayınları, 2005.
- Özcan Nuri. “*Divitçizade Şeyh Mehmed Efendi*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Özer, Fatih. *Osmanlı İlmiye Teşkilatı Araştırmalarında Kullanılabilecek Temel Kaynaklar*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-Fudalâ (Şakaik-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri)*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-Fudalâ (Şakaik-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri)*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa”. *Belleten* 23 (1959).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Yardım, Ali. “Dârülhadis”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Yücel, Ekrem. *Osmanlı Devri Dârü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.